

*Conferència «El present i el futur de les acadèmies científiques»,
Andorra la Vella, Centre Cultural La Llacuna,
el 19 d'abril de 2007*

És un privilegi per a mi, com a president de l'acadèmia catalana de les ciències i les humanitats, l'Institut d'Estudis Catalans, dirigir-me a la Societat Andorrana de Ciències. Ho és especialment enguany, car l'Institut celebra el seu primer centenari d'existència. Dediquem més d'un any a actes orientats a recordar la història científica, intel·lectual i acadèmica de l'Institut, així com les seves vicissituds, durant el seu darrer segle. També, molt especialment, dediquem força atenció a copsar la situació present de la cultura científica a casa nostra i a estudiar el camí que, com a acadèmia, ens pertoca per a fomentar-la i fer-la avançar encara més. El present i l'esdevenidor del coneixement científic i la seva repercussió damunt la societat contemporània en l'àmbit territorial de la nostra cultura són una preocupació cabdal per a l'acadèmia catalana.

Em plauria presentar-vos algunes breus observacions sobre la natura de les acadèmies nacionals, avui; sobre la seva relació amb les universitats i els centres de recerca, i sobre la seva funció en el foment de la ciència, del pensament crític i de la racionalitat en el món modern. Vol-dria també afegir quelcom, en acabant, sobre la nostra pròpia acadèmia i la seva relació amb el món universitari, amb la

ciutadania i amb el coneixement científic a les terres de llengua i cultura catalanes.

Les acadèmies d'avui, com bé sabeu, deuen el seu nom a l'Acadèmia que fundà Plató en un hort sagrat d'oliveres, a Atenes, l'any 387 abans de Crist. L'esperit de recerca objectiva de la realitat, la curiositat intel·lectual, el rigor científic i l'afany de conversa entre amants del coneixement, és a dir, filòsofs, s'instaurà en aquell lloc memorable i poc després, ben a prop, al Liceu que fundà Aristòtil. Ells plantaren la llavor des de la qual, amb el temps, han crescut totes les institucions docents i científiques d'alta cultura a Occident i, avui, arreu del món. Quan l'emperador Justinià tancava el 529 el que encara restava de l'escola de Plató, data que simbòlicament els historiadors han triat com el moment que clogué definitivament l'era antiga, aquella llavor era ja destinada a germinar de nou. El Renaixement recuperà plenament el seu esperit, rellançà la ciència moderna i el conreu de les humanitats amb els resultats que tots coneixem i que són, avui, l'essència cultural de la modernitat i la font inesgotable de la seva inspiració.

La creació d'acadèmies en la fase madura del Renaixement europeu produí una situació interessant pel que fa a l'avenç del coneixement científic. Una si-

tuació que havia de durar molt de temps, ben bé fins a mitjan segle XIX. En efecte, la fundació de les acadèmies més antigues, com ara l'Accademia Nazionale dei Lincei a Itàlia el 1603 o l'anglesa Royal Society, poc després, el 1660, es féu en paral·lel —i en alguns casos, al marge— del món universitari. Aquest darrer havia aconseguit, al llarg de l'època medieval, una extraordinària importància. Tanmateix, les universitats havien acabat dominades per l'esperit escolàstic, la militància religiosa ortodoxa i la por a la innovació. Davant d'elles, les acadèmies sorgien amb un esperit de curiositat intel·lectual, una manca de dogmatisme i un interès per la recerca que havien estat foragitats per un professorat escolàstic poruc i ultraconservador. (Val a dir que les acadèmies d'aleshores reberen sovint el suport del poder reial o secular en la seva lluita contra l'eclésiàstic, que dominava llavors les universitats.) Hi hagué certament importants excepcions a aquesta dicotomia entre el món de les escoles i el de les acadèmies. Així, no podem ignorar la seriosa renovació universitària que tant la Reforma com la Contrareforma van instaurar a les aules, des de Salamanca fins a Praga, des de Coïmbra fins a la Sorbona. La imatge maniquea d'un món modern i secular aixoplugat a les noves acadèmies i un altre de religiós, teològic, conservador i obscurantista, fet fort a les universitats, és falsa i, pitjor encara, injusta. Hi ha significatius treballs en sociologia i en història

de la ciència que ja han demostrat a bastament fins a quin punt la profunda fe religiosa protestant —de savis com ara el mateix Isaac Newton, pietós teòleg calvinista, membre i president de la Royal Society— inspirà i donà una empenta definitiva a la vida de les acadèmies.

En tot cas la resistència de moltes universitats —no pas de totes, ans al contrari!— a renovar-se i acceptar el nou esperit féu que durant molt de temps els capdavanters de la recerca científica i de la indagació històrica, humanística, arqueològica, filosòfica i filològica trobessin el seu millor aixopluc dins el món extramurs que constituïen les acadèmies. Durant aquella extraordinària època, la Il·lustració, la presentació i la discussió oberta de les idees, de les hipòtesis científiques i dels resultats de la recerca es feren en el si de les acadèmies, i també en extensions seves, com foren els grans *salons*, on els savis i els amants del coneixement objectiu presentaven els resultats de les seves especulacions, experiments i hipòtesis a unes comunitats de persones disposades a enraonar, a mantenir una conversa permanent, un diàleg essencialment racional, lliure de tot dogmatisme. I, molt sovint, per damunt de tot especialisme. Vivim encara avui, dins i fora de les universitats, és a dir, a les acadèmies, als laboratoris i a les unitats de recerca, emmarcats per la Il·lustració.

Malgrat els excessos de l'especialisme contemporani, no hem superat ni

rebutjat els ideals de l'illuminisme, dins el qual encara avui viu la classe intel·lectual i científica occidental. Les excepcions representen desviacions regressives que no amenacen el capteniment racionalista i obert del gruix de la comunitat intel·lectual. A la llar del coneixement l'irracionalisme no hi té cabuda.

* * *

Els historiadors de l'illuminisme sovint remarquen que, a finals del segle XVIII, semblava com si, a Europa, les universitats haguessin perdut definitivament el combat, com si haguessin d'estar abocades a la seva definitiva desaparició. Com sabeu prou bé, però, la universitat no solament continua viva al segle XXI, sinó que és una de les institucions més reeixides que té al seu abast l'home contemporani per a enfrontar-se a la tasca fonamental de preservar el coneixement objectiu i obert, transmetre'l i fer-lo avançar incessantment. La universitat és, ensems amb l'Església, la institució més antiga d'Europa. L'Estat mateix, inexistent fins a la fi de l'edat mitjana, és més jove que ella. Potser, de totes les velles institucions heretades del nostre passat, la universitat serà la més duradora.

L'admirable adaptació de les universitats angleses i escoceses a la recerca extramurs trobà el seu paral·lel, potser un xic més difícil, a França, un cop la universitat també acceptà i s'adaptà a l'e-

xistència de l'Académie Française, que havia fundat el cardinal Richelieu el 1635, i sobretot a altes escoles d'enginyeria i ciència posteriors, com ara l'École Polytechnique, creada al marge tant de l'Académie com de les universitats, així com de les altres anomenades *grandes écoles*. Pel seu costat, la tradició de les grans universitats alemanyes, sobretot les vinculades inicialment al luteranisme, permeteren en el seu moment una fusió de l'esperit i les institucions pròpies de l'acadèmia amb la institució universitària. L'esplèndida universitat clàssica alemanya dels segles XIX i gran part del XX en fou el resultat. Finalment, recordem que la idea de la importància que té per a un país normal la possessió d'una acadèmia pròspera, com a institució transversal, representant de tota una comunitat intel·lectual, més enllà de cada centre de recerca o universitat singular, la dóna fidelment la creació pel mateix Abraham Lincoln de la National Academy of Sciences als Estats Units, el 1863, quan la jove república americana gaudia ja del conjunt d'universitats que amb el temps convertirien aquell país en la gran potència científica i cultural que ha arribat a ser en els nostres dies.

Els fets de la nostra història cultural occidental han donat la raó a qui, en comptes de veure una rivalitat entre les acadèmies i les universitats que només es podia resoldre amb una relegació de les primeres a un segon pla, o a un

arraconament purament estètic, hi veia una relació mútua fèrtil i complementària. Aquells que han volgut veure les acadèmies com a institucions letàrgiques, arcaiques i innecessàries han errat doncs completament. Tal vegada al món n'hi ha alguna que ha sobreviscut com a lloc per a l'encontre amable i decadent de dignes professors que hi troben descans i volen reviscolar-se amb els honors i rituals que pot oferir una institució semblant. Tanmateix, aquesta és l'excepció. Fins i tot règims revolucionaris abocats a la transformació utòpica del món —penso en les il·lusions bolxevics del primer moment, abans de la degradació posterior del règim soviètic— crearen una «acadèmia nacional de les ciències» i li donaren un impuls extraordinari, de vegades en detriment del que mereixien les universitats. La importància cabdal de les acadèmies avui —a la Xina, als Estats Units, a tot Europa— no es qüestiona, doncs. La Unió Acadèmica Internacional, a la qual pertany l'Institut d'Estudis Catalans des de 1922 amb ple dret com a acadèmia nacional, en pot donar fe.

La raó fonamental que les coses siguin d'aquesta manera és, a parer meu, estructural. Tota societat complexa avui necessita institucions d'alta ciència i cultura, de natura transversal, que apleguin una part molt substancial de la comunitat humanística i científica, que serveixin de fòrum més enllà dels àmbits administratius circumscrits que sovint

constrengen els centres de recerca, tota facultat universitària i, fins i tot, tota universitat concreta. És per això que encetem el segle XXI amb unes acadèmies nacionals i internacionals més fortes que mai. No són pas els interessos creats ni les institucions merament heretades el que els insufla vida i empenya, sinó les necessitats apremiants d'un univers cultural cada cop més mundialitzat, amb unes exigències de transversalitat epistemològica i de coneixement, sobretot de coneixement públic i democràtic de la ciència, que només pot assolir certa plenitud si les acadèmies modernes i ambicioses són part essencial del procés.

* * *

Aquest és el cas, ben palesament, de l'acadèmia nacional catalana, l'Institut d'Estudis Catalans. Fundat ara fa cent anys, el juny de 1907, a iniciativa d'Enric Prat de la Riba, quan encara el nostre país no gaudia de la Mancomunitat, és a dir, com una decisió en el marc administratiu «provincial», l'Institut fou creat per al conreu de la ciència, la preservació i normalització de la nostra llengua i la protecció del patrimoni arqueològic i històric català, al més alt nivell del coneixement i amb el més gran rigor acadèmic possible. Com veieu, ni Prat ni els altres pares fundadors, com ara Eugeni d'Ors, Eduard Fontserè, Joan Pijoan, Pompeu Fabra, Puig i Cadafalch, i Rubió

i Lluch, pensaven en la creació d'una acadèmia passiva, on predominés un repartiment d'honors. Volien una acadèmia activa, capdavantera, ambiciosa com ho exigia l'esperit universalista, avançat, racionalista i patriota del moviment intel·lectual que rebé el nom de *Noucentisme*. En més d'un sentit, l'Institut fou, com ha dit algun historiador, el Noucentisme. Una de les seves finalitats més explícites fou la de compensar les terribles mancances de la universitat catalana de principis del segle xx. La generació noucentista posseïa un programa de racionalització, internacionalisme i qualitat en l'obra feta. L'estol extraordinari dels fundadors sabia que el catalanisme que s'havia bastit fins aleshores tant damunt les aspiracions de la ciutadania com damunt l'empenta industrial i moderna del país s'havia de completar amb una reforma cultural i científica de volada. Per això posà tota la seva fe en la jove acadèmia catalana.

L'Institut va anar per feina immediatament. Dos mesos després d'haver estat fundat, empenia el rescat del patrimoni romànic d'incalculable valor que romania al Pirineu. Per la seva banda, més endavant, les Oficines Lexicogràfiques, encapçalades per Pompeu Fabra, posaven la seva tasca modernitzadora de la llengua catalana al servei del poble que la parlava a tots els territoris del seu domini lingüístic. L'Institut aviat fundà el que esdevindria el Servei Meteorològic de

Catalunya, i poc després el Cartogràfic. Per si això no fos suficient, posava els fonaments de la Biblioteca de Catalunya, creació de l'Institut, estretament vinculada amb ell fins avui mateix.

No es tractava només de crear centres i institucions fins llavors inexistent. Així, pel que fa a la universitat, l'Institut es presentà en els seus primers decennis com una alternativa alhora exigent i complementària a la Universitat de Barcelona —quan la llengua i la història de Catalunya no hi tenien cabuda— tot desenvolupant els Estudis Universitaris Catalans, que milloraven i dinamitzaven la qualitat de l'educació superior i de la recerca al país. Prova final d'aquest esperit de col·laboració fou que la renovació i transformació de la universitat fou encapçalada pel membre de l'Institut Pere Bosch i Gimpera, rector de la nova Universitat Autònoma de Barcelona. L'Institut tancà els cursos universitaris tan aviat com l'Autònoma fou fundada i transformada pels seus membres.

Aquest ens acadèmic, independent i sobirà que és l'Institut havia de patir, com és notori, períodes de marginació tan greus com fou la dictadura del general Primo de Rivera, o l'abolició, l'espoliació i la persecució per part del règim del general Franco. No és pas aquest el lloc per a rememorar una història de clandestinitat i supervivència en condicions gravíssimes durant aquella època. Cal dir només que l'Institut mai no desaparegué i

que mantingué algunes de les seves activitats acadèmiques —els molts premis Sant Jordi a la recerca— ininterrompudament en els pitjors temps.

Avui l'Institut és vertebrat en cinc grans seccions: la Històrico-Arqueològica, la Filològica, la de Ciències i Tecnologia, la de Ciències Biològiques i la de Filosofia i Ciències Socials, de manera que forma una acadèmia d'acadèmies. Aplega un nombre important de membres, que s'apropa als dos-cents, entre numeraris, emèrits i corresponents, de totes les terres de llengua i cultura catalanes. Molt significativament, posseeix vint-i-sis societats filials, que apleguen més de vuit mil sis-cents socis en els més diversos camps del coneixement. De les matemàtiques a l'economia i a la sociologia, dels estudis hebraics a la biologia, les societats filials representen un sector cabdal de científics i humanistes en aquest país. La vinculació dels membres numeraris amb el món universitari és estretíssima i, m'apresso a dir, amb unes relacions que han estat sempre harmonioses i íntimes al llarg de cent anys. Ho continuaran sent, i no només per la condició universitària de la immensa majoria dels membres, sinó pel capteniment fonamental de l'Institut i per la necessitat objectiva que el país posseeixi una acadèmia com la que, afortunadament, tenim.

* * *

Les relacions i funcions de l'acadèmia catalana vers la ciència, l'ensenyament superior i el món acadèmic en general ni són ni poden ser com les de temps enre. N'és una prova el fet que l'Institut continua creant institucions científiques, com ara el Centre de Recerca Matemàtica, situat al campus de Bellaterra. Tanmateix, el panorama científic és molt més curull avui de laboratoris, departaments i cursos d'especialització, i, per tant, no cal que esmercem esforços que dupliquin el que ja existeix. És per això que, més enllà d'un conjunt important de projectes de recerca propis —en camps com ara l'arqueologia, la història i la filologia—, l'Institut concentra els seus recursos en tasques que està en condicions ideals d'acomplir i que, afortunadament, complementen alhora que potencien la feina de les universitats.

Una tasca cabdal, i que l'Institut es troba facultat per llei a accomplir, és la d'ésser l'acadèmia de la llengua catalana, l'autoritat normativa màxima en matèria lingüística. La publicació de la nova edició revisada del *Diccionari de la llengua catalana*, fruit sobretot dels esforços de la Secció Filològica, és un dels esdeveniments més visibles. Una altra tasca, summament important, la constitueixen les publicacions de l'Institut en tots els camps del coneixement. L'abast, la qualitat i la diversitat del Servei de Publicacions fan de l'Institut una veritable editorial universitària de gran vola-

da en llengua catalana, i en alguns casos en llengua anglesa, tot considerant que aquesta darrera ha esdevingut la *lingua franca* del coneixement. És un servei que volem retre a la comunitat científica catalana i a totes les múltiples societats filials, que mercès a l'Institut poden publicar les seves revistes, butlletins i llibres.

Hi ha un camp que l'Institut s'ha esforçat molt seriosament a desenvolupar, i que és de gran interès per a les universitats: el de la digitalització de materials i l'accés electrònic als fons documentals i a les revistes. Heus ací un servei transversal, ja existent, en el qual totes les universitats dels països de cultura catalana poden entrar a col·laborar i compartir. Contra la fragmentació i la innecessària divisió hem de fer tots causa comuna i compartir xarxes de coneixement i d'accés al coneixement.

D'altra banda, l'Institut presta un servei fonamental al país quan es pronuncia amb la màxima solvència intel·lectual i independència acadèmica sobre temes crucials per a la societat a la qual serveix: exemples recents d'això són un informe sobre les conseqüències del canvi climàtic al nostre territori o un informe sobre l'estat i les perspectives de l'ús social de la llengua catalana. Més enllà dels múltiples projectes de recerca que du a terme l'Institut, aquest no descuida la promoció i difusió del coneixement mitjançant les diverses societats filials.

Finalment, voldria fer èmfasi en el fet que l'Institut, avui, té una pregona preocupació per la important tasca de la difusió del coneixement, per a la qual està idealment qualificat. Avui en dia és cada cop més crucial que una ciutadania culta i democràtica estigui ben assabentada del que significa el coneixement científic, i de quines són les seves repercussions. És també una tasca cívica que no es pot enllestir solament mitjançant els debats públics que l'Institut realitza amb regularitat. És també una tasca que, de manera sovint dispersa, poden realitzar certes universitats, però que resulta ideal de fer ensems, els centres universitaris i la nostra acadèmia nacional. Des d'aquí em permeto demanar a la Societat Andorrana de Ciències la més estreta col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans per servir millor la llengua i la cultura comunes que ens sustenten. L'acadèmia catalana desitja fraternalment a la comunitat intel·lectual i científica andorrana un esdevenidor ben pròsper en un esperit de col·laboració en tasques compartides.

Senyores i senyors: l'Institut d'Estudis Catalans fa cent anys amb ànim emprenedor, ambiciós, universalista i universitari. El mateix de la generació que el fundà. L'Institut ha servit Catalunya, la seva cultura i la seva ciència amb eficàcia i patriotisme. Em plau assegurar-vos que ho continuarà fent amb el mateix capteniment, amb la mateixa determinació i amb la mateixa convicció.